

adı ebced hesabıyla telif tarihine (1259) tekabül etmektedir. *Âyine-i Zurefâ*'ya, sadr-ı âlf mektupçularından Hâfız Ahmed Lutfî ile Râşid efendiler mensur, Seyyid Halil Fethî-i Sivâsî ise manzum birer takriz yazmışlardır. Cemâleddin Mehmed Efendi ayrıca, *Me'debetü'l-hûtân* (İstanbul 1252) adıyla sünnetçi esnafı için faydalı bir risâle de kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cemâleddin, *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri (Âyine-i Zurefâ)*, İstanbul 1314, s. 4-8, 19, 39, 70-71, 73, 78, tür.yer.; Fatih, *Tezkire*, s. 46; *Sicill-i Osmânî*, II, 83; *Osmanlı Müellifleri*, III, 42; Babinger (Üçok), s. 387-388; *TCYK*, s. 678-679; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 971; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 380-381; *TA*, X, 145; *TDEA*, II, 37.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

CEMÂLEDDİN-İ SÂVÎ

(جمال الدين ساوى)

(ö. 630/1232-33)

Kalenderiyye'nin Cevlakıyye kolunun kurucusu.

İran'da Kum-Kazvin yolu üzerinde bulunan Sâve şehrinde doğdu. *Menâkıb*'da (Hatîb-i Fârsî, s. 5) 382 (992) olarak verilen doğum tarihi gerçekte bağdaşmamaktadır. Zira eserde Cemâleddin'in aynı zamanda Bâyezîd-i Bistâmî'nin müridlerinden biri olarak gösterilmesi, bu tarihin bir hatanın veya *Menâkıb* müellifinin bu konudaki bilgisizliğinin sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü 382'de doğan bir kişinin 261'de (874-75) ölen Bâyezîd-i Bistâmî'ye mürid olmasına imkân yoktur. Aynı şekilde *Menâkıb*'da Cemâleddin-i Sâvî ve etrafındakiler hakkında verilen bilgiler diğer kaynaklardakilerle az çok bağdaşmakta, ancak Cemâleddin'in ölüm tarihi olarak verilen 463'ün (1070) yerini bunlarda 630 (1232-33) tarihi almaktadır (krş. Safedî, V, 292). Gerek Cemâleddin-i Sâvî gerekse onun çok yakın arkadaşı ve bir rivayete göre de şeyhi olan Osmân-ı Rûmî'nin Bâyezîd-i Bistâmî ile olan ilişkileri onlara bir şöhret kazandırma çabasının sonucu olmalıdır.

Menâkıb'da Cemâleddin-i Sâvî ile Osmân-ı Rûmî'nin tanışması diğer kaynaklardakinden farklı anlatılır; Osmân-ı Rûmî de Bâyezîd-i Bistâmî'ye mürid olur. Bâyezîd onu Tanrı'ya doğru yolculukta kırk bir menzilden kırkına ulaştırır. Kırk birinci menzili de Cemâleddin-i Sâvî'nin

yanında aşmasını tavsiye eder ve tarikat hırkası giydirip onu Dımaşk'a gönderir. Osman Dımaşk'ta Cemâleddin-i Sâvî ile buluşur. Bir süre birlikte kaldıktan sonra bir ara Horasan'a gider ve tekrar Dımaşk'a dönerler. Cemâleddin-i Sâvî burada Bâbüsşagîr dışındaki mezarlıkta Ali evlâdından Zeyneb bint Zeynelâbidin'in türbesi civarında sadece mahrem yerleri yaprakla örtülmüş çıplak bir adam görür ve ayaklarına kapanır. Bu kişi Celâl-i Dergezî'nî'dir. Dergezî'nî ona dünyadan tamamıyla ilgisini kesmesini söyler. Bu sırada kendinden geçen Cemâleddin-i Sâvî ayıldığında vücudundaki bütün kılların döküldüğünü farkeder ve mahrem yerlerini örtmek için sahraya gider. Dönünce bir mezar kazıp içine girer. Dergezî'nî onun bu halini görünce büyük bir şeyh olduğunu anlar. Sâvî elini Dergezî'nî'nin vücudunda dolaştırır, onda da hiçbir kıl kalmaz. İki konuşmadan oturur ve sahradan getirdikleri otlarla yaşarlar. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*'a göre ise (V, 292) Sâvî Osmân-ı Rûmî ile birlikte Cebelikâsiyûn'da ibadetle meşgulken kendisinin kemale erdiğini anlayınca Dımaşk'a gelip Bâbüsşagîr'deki mezarlıkta kalır. Burada bulunduğu sırada Celâl-i Dergezî'nî ile Osmân-ı Girihi gelip ve ona intisap ederler. Bu sonuncusunun, Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ârifîn* adlı eserinde (II, 596) adı geçen, Ebû Bekr-i Niksârî'nin yakın arkadaşı Ömer-i Girihi olması çok muhtemeldir. Böyle bir karışıklığa, Ömer (عمر) kelimesiyle Osman kelimesinin yazılışı (عثمن) arasındaki şekil benzerliği de yol açmış olabilir. Osman Turan'ın Muhammed el-Hatîb'e ait *el-Fustâtü'l-âdâle fî kavâ'idî's-salâtana* adlı eserden naklen verdiği bilgiye göre (*Köprülü Armağanı*, s. 558 vd.) Sâvî Osmân-ı Rûmî'den ayrıldıktan sonra Bilâl-i Habeşî Mezarlığı'na çekilir. Burada Garûbed adında Şırazlı bir çocuk ona intisap eder. Bir süre sonra Muhammed-i Belhî, Ebû Bekr-i Niksârî, Muhammed-i Kurd ve Şems-i Kurd adında dört kişi onlara katılır. Bu son ikisi Mazdek dininden olup, bir süre sonra ölürler. Kalanlardan Ebû Bekr-i Niksârî Konya'ya gelir ve buraya yerleşir.

Cemâleddin-i Sâvî'nin kaybaldığını sanarak müridleriyle aramaya çıkan Osmân-ı Rûmî onu acayip kılıkta görünce müridlerinin yanına döner. Bu arada Belhî bilginlerinden Muhammed-i Belhî gelir; o da Sâvî ve iki arkadaşı gibi baş, kaş,

Karslızâde Cemâleddin Mehmed'in *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri* adıyla basılan ve asıl ismi *Âyine-i Zurefâ* olan kitabının iç kapağı (İstanbul 1314)

Şefîk Mehmed, Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa, Rahmî, Hâkim Mehmed, Çeşmizâde Mustafa Reşid, Mûsâzâde, Behcetî, Süleyman Molla, Enverî, Edîb, Nûri Bey, Ahmed Vâsîf, Pertev Mehmed, Âmir Bey, Mütercim Âsım, Şânizâde Atâullah ve Sahafklar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi.

İkdam gazetesi sahibi Ahmed Cevdet, *Âyine-i Zurefâ* müellifinin bıraktığı yerden son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'e kadar esere bir zeyil yazmış (s. 78-156) ve eseri bu zeyille birlikte *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri* adıyla yayımlamıştır (İstanbul 1314). Zeyilde Esad Efendi'nin hayatı tekrar fakat daha geniş olarak ele alınmış ve ardından Recâi Mehmed, Âkifpaşazâde Nâil Bey, Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Lutfî, Hayrullah Efendi, Ahmed Vefîk Paşa, Mustafa Nûri Paşa, Mehmed Fevzi Efendi, Ahmed Midhat Efendi ve Abdurrahman Şeref Bey'in biyografileri ilâve edilmiştir. Zeyilde verilen tarih yazarlarının hayat hikâyeleri daha ayrıntılıdır.

Âyine-i Zurefâ'nın önemi bu alanda yazılmış ilk eser olmasından gelir. Eserin

biyık ve sakalını tıraş edip (çârdarb*) onların kılığına girer. Bu topluluğun şöretini duyan Ebû Bekr-i İsfahânî de gelerek onlar gibi olur ve her biri bir mezara yerleşir. Sâvî çârdarb oluşunu, rüyasında bir gece Hz. Peygamber'in bir bakışı ile vücudundaki bütün kılların dökülmesine bağlamaktadır (Hatîb-i Fârsî, s. 47). Ancak Dimyat'taki Kalenderî Han-kahî'nin ziyaret eden İbn Battûta, Sâvî'nin çârdarb oluşunu tamamen farklı bir olaya bağlamaktadır: Sâvî gençliğinde çok yakışıklı ve aynı zamanda dindar bir kişidir. Bir kadın ona âşık olur ve kendisini elde etmek için bir hileyle onu evine getirir. Sâvî kadından kurtulmak için başını, kaşını, bıyığını ve sakalını usturayla kazır; âşığı da onu bu kılıktaki görünce evden kovar.

Menâkıb'a göre (s. 55) Sâvî, kendisinin ve arkadaşlarının etrafındaki insanlar çoğalınca Muhammed-i Belhî'yi yerine bırakıp Mısır'da Dimyat'a gider. Ancak üzerindeki kaba çul ve acayip çehresiyle herkesin dikkatini çeker ve hakarete uğrar. Sonunda bir mezarlığa girip orada yaşamaya başlar. Bunu duyan bir kadını onu ziyarete gider, sorduğu sorulara aldığı yerinde cevaplar karşısında onun müridi olur. Sâvî burada altı yıl kaldıktan sonra ölür ve oraya gömülür. İbn Battûta bu kadının İbnü'l-Amîd adında biri olduğunu, ölmeden önce orada bir hankah yaptırdığını, burada birlikte kaldıklarını, Sâvî'nin hankahın içine, kadının da hankahın kapısı altına gömüldüğünü kaydeder.

Sâvî'nin Cevlakıyye tarikatının kurucusu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kahire'de bu kola ait bir zâviye vardır (Makrîzî, II, 433). İbnü'l-Cezerî, Sâvî'nin kendi el yazısı ile yazılmış "kürâse"ler (formalar) halinde bir tefsirini gördüğünü kaydetmektedir (bk. Safedî, V, 293).

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb-i Fârsî, *Menâkıb-i Cemâleddîn-i Sâvî* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1972, s. 5, 8-10, 38-41, 47, 55; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, II, 596; Safedî, *el-Vâfî* (nşr. S. Dederine), Beyrut 1389/1970, V, 292-293; Makrîzî, *el-Hıtağ*, II, 332 vd., 433; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 27-28; a.mlf., *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 33-35; Nuaymî, *Tenbihü'l-âlib ve İrşâdü'd-dâris fîmâ fî Dimaşk min cevâmi' ve'l-medâris*, TTK Ktp., M. Tancı, vr. 268-269; Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 555 vd.; F. Meier, *Abû Sa'îd-i Abû'l-Hayr*, Tahrir 1976, bk. indeks; M. Fuad Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyyet", *DEFM*, sy. 5 (1338), s. 52.

TAHSİN YAZICI

CEMÂLEDDİN et-TÜRKÎ

(جمال الدين التركي)

XIV. yüzyılda yaşayan
Türk dilcisi.

Tam adı Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah et-Türkî olan bu dil bilgininin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nisbesinden Türk asıllı olduğu anlaşılmakta ve Memlük ülkesinin kuzeydoğusunda Suriye'de bulunduğu tahmin edilmektedir. Kıpçak Türkçesi için çok önemli bir kaynak olan *Kitâbü Bulgatî'l-müştâk fî lügatî'l-Türk ve'l-Kıfçâk* adlı eseriyile tanınmıştır.

Yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen *Bulgatî'l-müştâk*'ın tek yazma nüshası Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır. Bu yazma hareketli ve okunaklı bir nesihle istinsah edilmiştir. Metin zikzaklı ve alt alta iki satır halinde beş ve dörtlü kare şekiller oluşturacak biçimde yazılmıştır. Her sayfadaki karelerin toplamı yirmi üçtür. Arapça-Türkçe bir sözlük niteliğinde olan eser iki bölümden oluşur. 1. İsimler bölümü (vr. 7^a-21^a). Bu bölümdeki kelimeler konulara göre gruplandırılmış ve sıralanmıştır. 2. Fiiller bölümü (vr. 21^a-88^b). Bu bölümdeki kelimeler Arap alfabesine göre dizilmiş olup fiillerin belirli geçmiş zamanı, geniş zamanı ve emir şekilleri gösterilmiştir. Toplam 1500 kadar madde başı kelimeyi ihtiva eden eserde az sayıda Oğuzca kelime de bulunmaktadır.

Bulgatî'l-müştâk, Polonyalı Türkolog A. Zajaczkowski tarafından birinci bölümü Fransızca, ikincisi Lehçe olmak üzere iki bölüm halinde neşredilmiştir (1. bölüm: *Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks*, Warszawa 1938, XXI, 57 + 16 s. + 4 sayfa tıpkıbasım; 2. bölüm: *Slownik Arabsko-Kipczacki z okresu Pan'tswa Memeluckiego*, Warszawa 1954, 86 + 138 sayfa tıpkıbasım). Birinci bölümün 1958'de fotoğraf usulü ile ikinci baskısı da yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bloch, *Catalogue*, s. 300-301; A. Zajaczkowski, *Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks*, Warszawa 1938, tür.yer.; a.mlf., *Slownik Arabsko-Kipczacki z okresu pa'nstwa Mameluckiego*, Warszawa 1954, tür.yer.; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1964, II, 200-201; O. Pritsak, "Das Kiptschakische A Mamluk Kiptschakische", *Ph. TF*, I (1959), s. 75-76; A. F. Karamanloğlu, "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi", *TDED*, XII (1963), s. 182-183.

NURİ YÜCE

CEMÂLEDDİN UŞŞAKÎ

(ö. 1164/1751)

Halvetiyye - Uşşakiyye tarikatının
Cemâliyye şubesinin kurucusu,
mutasavvif - şair.

Edirne'de doğdu. Asıl adı Mehmed Cemâleddin, künyesi Ebû Nizâmeddin'dir. Kaynaklarda *seyyid** olduğu nakledilir. Gençliğinde Edirne'de Uşşakî şeyhlerinden Mehmed Hamdi Efendi'ye (ö. 1146/1733) intisap etti. Tekkelerde yemeklerden sonra okunması âdet haline gelen Hamdiye ilâhisiyle de tanınan Hamdi Efendi vefat edince Halvetiyye-Gülşeniyye'nin Sezâiyye şubesinin kurucusu Hasan Sezâi-yi Gülşenî'nin (ö. 1150/1737) halkasına katıldı. Onun vefatından sonra Edirne'de dört yıl irşad görevinde bulundu. 1155'te (1742) mânevî bir işaret üzerine İstanbul'a giderek Eğrikapı Savaklar'daki Hırâmî Ahmed Paşa tarafından kurulan meşicid-zaviyenin şeyhi oldu. Ölümüne kadar bu dergâhta irşad faaliyetinde bulunan Cemâleddin Efendi, vefatında dergâhın hazîresine defnedildi. Türbesi bugün Hırâmî Ahmed Paşa adıyla anılan caminin yanında olup ziyaret edilmektedir. Halifesi Selâhaddin Uşşakî (ö. 1197/1783) ölümüne, "Cemâlullah'a döndü cemâl-i aşk ile pîrim Cemâleddin" mısraını tarih düşürmüştür.

Uşşakî silsilesi, şeyhi Mehmed Hamdi, Edirneli Osman Sıdkı (ö. 1114/1702), Gümölcineli Abdülkerim ve Halil, Bolayırılı Sinan, Gelibolulu Ömer Karîbî ve Saruhanlı Memî Can (ö. 1008/1599) efendiler vasıtasıyla tarikatın kurucusu Hüsâmeddin Uşşakî'ye (ö. 1001/1593) ulaşır. Harîrîzâde, Cemâleddin Uşşakî'nin ayrıca Halvetiyye'nin Gülşeniyye, Sünbülîyye, Şâbâniyye şubeleriyle Nakşibendiyye ta-

Cemâleddin Uşşakî'nin Hırâmî Ahmed Paşa Camii'ne bitişik türbesi içindeki sandukası - Eğrikapı / İstanbul

